

Kávássy János Előd

*A magyar–amerikai kapcsolatok alakulása Ronald Reagan két
elnöki periódusa idején, 1981-1988-ban*

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető:

Botos Katalin DSc
egyetemi tanár

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Piliscsaba

2013

I. Az értekezés témájának bemutatás, problémafelvetés; a kutatás előzményei

Az 1945-től szovjet megszállás alatt álló Magyarország (1949-1989 között: Magyar Népköztársaság) és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolatainak ismertetésében a kádárizmus utolsó évtizede, az 1980-as évek, disszertációm lezárásakor (2013) kevésbé publikált, s még kevésbé része akár a történészi, akár a laikus köztudatnak. A korszak és/vagy a téma hazai szakértői közül Magyarics Tamás, Békés Csaba és Müller Rolf a kétoldalú kapcsolatok egy-egy kulcsmomentumára, eseménysorára, illetve részidőszakára (1956, 1968, 1985) fókuszálva publikált; míg a XX. század második felének magyar–amerikai kapcsolatait legbővebben és legértőbben elemző Borhi László korszakos hangsúlya az 1945 és 1978 közötti időszakon van (*Magyar–amerikai kapcsolatok 1945-1989* című, 2009-es könyvében összesen tizennyolc dokumentumot ismert, disszertációm idősíkjánál tágabban tagolásban). A magyar periodikák közül az e téren meghatározó *Külpolitika* számaiba tekintve (1980-2000) a helyzet még rosszabb: csak részmomentumok, így az IMF és IBRD csatlakozás, az 1985-ös Kulturális Fórum, illetve az 1988-as amerikai elnökválasztás kapcsán jelentek meg írások.

Mindezekből fakadóan az értekezésemben megjelenített időszak kétoldalú, politikai-diplomáciai történései a történeti kutatásban mindmáig kevésbé vizsgált, ismertetett, elemzett és értékelt területet és szekvenciát jelentenek; pedig az 1978 és 1988 közötti évtizedben megfordult nemcsak hazánk és a kelet-európai térség, de az egész világ sorsa. E korszak eseményeinek megismerése nélkül kevésbé értelmezhető és értékelhető a nyolcvanas évek kádári Magyarországa éppúgy, mint a rendszerváltást megelőző, illetve az ahhoz vezető sorsfordító időszak; a magyar–amerikai kapcsolatok hosszabbtávú alakulása; a kelet-európai rezsimek, illetve országok Washingtonnal való viszonya; végső soron a hidegháború amerikai megnyerésének és szovjet elvesztésének korszakváltó története.

II. A kutatás módszertana

Értekezésem gerincét a Magyar Országos Levéltárban végzett, átfogó levéltári kutatás adja. A MOL által őrzött és kezelt külügyi dokumentumokból dolgozatom szempontjából a XIX-J-1-j KÜM TÜK USA jelzetű anyag volt meghatározó. Az MNK és az USA diplomáciai, illetve egyben a nem hivatalos magyar–amerikai kapcsolatok iratai 2005-ben váltak 1988-al bezárólag megismerhetővé, ezzel egy évtizedre bővítve a meghatározónak tekintett, az 1978-as évtől számított időszakot. Szintén levéltári munkám részét képezte a Politikai Bizottság és a Központi Bizottság vonatkozó időszakban készült, témájukban releváns jegyzőkönyveinek megismerése. Mindezek együtt alkotják tézisem primér forrásokból álló gerincét.

Másodlagos forrásaim között, jó néhány más, jelentős munka mellett, kiemelt jelentőséggel bír Ronald Reagan *An American Life* című önéletráisa, illetve Reagan egyik legkorábbi és egyértelműen legmeghatározóbb szovjet ügyekkel kapcsolatos tanácsadójának, Richard Pipesnek önéletrajzi munkája (*Vixi: Memoirs of a Non_Belonger*). Ezen könyvek magyarul nem hozzáférhetőek, Pipes memoárja még európai terjesztésre sem került, így a témámhoz direkt módon kapcsolódó részek (így az NSDD 75 megalkotásához, majd elfogadásához vezető út) beemelése egyben hiánypótlásnak is tekinthető. Eltérő, de ugyanilyen fontos szekunder forrást

jelentettek számomra a korabeli, illetve a korszakra visszatekintő, angol nyelvű, zsurnalisztikai publikációk. A *The New York Times*, a *Washington Post*, a *Wall Street Journal*, a *Christian Science Monitor*, a *Time Magazine*, a *Los Angeles Times*, a *Chicago Tribune*, a *The Guardian* – hogy csak a legfontosabbakat említsem – számos cikkben foglalkoztak mind a szuperhatalmi környezet, mind a specifikusan amerikai–magyar viszony történéseivel, ügyeivel, fordulópontjaival. Kutatásomban nem közhely, hanem tény, hogy a *Google* vagy épp a *YouTube* nagymértékben hozzájárul az írott, valamint audiovizuális források fellelésében, s egyben az ott megjelenített tartalmak eredetijének visszakeresésében. A média megjelenések (utalva itt Reagan összes fontosabb beszédére) mellett számos, korábban titkosított jegyzőkönyv, utasítás, titkosszolgálati jelentés, elnöki döntés és egyéb hivatalos dokumentum is hozzáférhető a világhálón – mind eredeti, mind rezümé formájában. Számomra ezen internetes, vagy ott elérhető források nagy segítséget nyújtottak a vizsgált korszak gondolkodásmódjának és hangulatának megértésében, értékelésében.

Dolgozatomban igyekeztem mindezen elsődleges és másodlagos forrásokat, egymást jól kiegészítve felhasználni; hol részletesebb és árnyaltabb, hol pedig alternatív megközelítést téve lehetővé egy-egy szituáció, esemény illetve eseménysor kapcsán. Ugyan, már a MOL külügyi anyagának kaleidoszkóp jellegéből fakadóan is, elkerülhetetlen volt, hogy koncepcióm fővonala mellett kitérőket tegyek, igyekeztem koherensen követni a magyar–amerikai kapcsolatok alakulásának fősodratát, figyelve arra, hogy megjelenítsem mindazt – legfőképpen a hidegháborús környezet változásait – ami befolyásolta/befolyásolhatta e kétoldalú viszony alakulását.

III. Az értekezés új eredményei

A magyar–amerikai kapcsolatok 1978-at, a Szent Korona visszaadását követően lépésről lépésre fejlődtek; ha a kapcsolatok fejlődésében történt is megtorpanás (a kapcsolatok legfelsőbb szintre emelésének magyar részről történő halogatása) visszalépés egy évtizeden át nem történt, s a két ország 1988-ban a legmagasabb szintre emelte kapcsolatait. A vizsgált időszak kétoldalú kapcsolataiban amerikai részről mindvégig a politikai, magyar részről mindvégig a gazdasági motiváció volt az elsődleges. Evidensen jelzi ezt, hogy a KÜM TÜK iratok visszatérően kiemelik és hangsúlyozzák az IMF és IBRD csatlakozás, valamint az MFN-státusz jelentőségét; illetve igazolja ezt a kétirányú kereskedelem folyamatos bővülése is. Az USA-ba irányuló magyar export értéke tíz év alatt, 1977 és 1987 között, majdnem meghatszorosodott; a bilaterális kereskedelemben Magyarország 1986-tól kereskedelmi aktívummal bírt. 1987-ben a két ország export – importja meghaladta a félmilliárd amerikai dollárt (magyar részről tekintve az export 308.1 millió dollár, az import 254.9 millió dollár értékű volt) – ezzel az Egyesült Államok Magyarország negyedik legfontosabb kereskedelmi partnerévé vált a nyugati, kapitalista országok között.

A második Reagan-adminisztráció az 1980-as évek közepétől napirenden tartotta a kétoldalú kapcsolatok legfelsőbb szintre emelésének lehetőségét. Ennek ötlete az amerikai elnök legbelső köréből származott. A Reagan – Kádár csúcsra végül a magyar főtítkárra vonatkozó, majd távozására miatt nem került sor. A Reagan-nal való találkozástól elzárkózást leginkább Kádár János személyisége, a szovjet retorziókkal kapcsolatos saját tapasztalatai és féltelmei, valamint a Kádár szellemi hanyatlásából fakadó restriktív magatartás magyarázhatják. A magyar–amerikai kapcsolatok legfelsőbb szintre emelésére végül Grósz Károly 1988-as amerikai útja alkalmával került

sor. A Reagan – Grósz találkozó egyértelműen egyfajta 'jogfolytonosságot' mutat az eredeti, Kádár Jánosnak szóló meghívással.

Magyarország 1982-es IMF és IBRD csatlakozása egyértelműen a Reagan-kormányzat jóindulatán múlt. A magyar csatlakozás amerikai jóváhagyásával Budapest végül elkerülte a fenyegető fizetési képtelenséget. Washington így direkt módon hozzájárult a Kádár-rendszer hosszabb távú, zavartalan, stabil fennmaradásához. Bár a magyar külpolitikának az Egyesült Államokkal kapcsolatos, két legfontosabb korabeli célkitűzése az MFN-státusz több évre való megadása, illetve egy nyugati parti, lehetőleg diplomáciai mentességet élvező képviselő megnyitása volt, ezek a célok messze túlnőttek bármely, a keleti blokkhoz tartozó, szocialista ország korabeli lehetőségein. Ugyanakkor Magyarország MFN-státuszának folyamatos fenntartása, illetve a nyugati parti, diplomáciai mentességet nem élvező, magyar kereskedelmi képviselő 1988-as amerikai jóváhagyása egyértelmű sikerként értékelhető.

Amerikai szempontból, legkésőbb 1978-tól kezdve, a Kádár-rendszer emberi jogi teljesítménye legalábbis elfogadható volt. A helsinki záróokmány, s legfőképp az úgynevezett harmadik kosár végrehajtását vizsgáló, féléves kongresszusi jelentések sok szempontból vizsgálták a magyarországi történéseket. Bár számos alkalommal, és számos ponton fogalmaztak meg kritikát, a rezsim összteljesítményét végső analizisében Washington kielégítőnek találta. (Utóbbi legegyszerűbb bizonyítéka és eredménye a magyar MFN-státusz töretlen, évenkénti megújítása volt.)

A „magyar modell” mint fogalom megjelent mind a magyar, mind az amerikai gondolkodásban és retorikában. E fogalom azonban nem bírt konkrét, standard tartalommal; sokkal inkább az adott beszélő, és annak mondanivalója szempontjából bírt közös nevezőként, de gyakran eltérő konkrétumú mondanivalóval. A források ismeretében kijelenthető, hogy a „magyar modell” mást jelentett az 1980-as évek elején, mint a rendszerváltás előestéjén s ugyanígy, részben eltérő hangsúllyal használta azt retorikájában a magyar diplomácia, Armand Hammer vagy épp George Shultz. E fogalom belső kontinuitásában a legfontosabb elemeket a Moszkva által diktált gazdasági irányvonaltól való, liberális eltérés; az anyagi és szociális jólét érzetének fenntartásán keresztül a társadalmi háttér stabil fenntartása; illetve a magyar példa más országok által való követhetőségének esélye jelentette. Magyarország, valamint a „magyar modell” a State Departmentben, illetve a térséggel kapcsolatos amerikai külpolitikában való kiemelten kezelése az 1980-as évek második felében nagymértékben kapcsolódott John C. Whitehead, a kelet-európai politika irányításával megbízott, amerikai külügyminiszter-helyettes személyéhez. Mind külügyi dokumentumok, mind korabeli sajtóanyagok alapján kijelenthető, hogy Whitehead az egyre változó szuperhatalmi környezetben is kiemelt jelentőséget tulajdonított Budapestnek.

A magyar–amerikai viszonyban megjelentek mindazon tipikus „ügyek”, problémák, melyek általánosnak mondhatók a keleti blokk és az USA diplomáciájában. Ilyenek voltak a megfigyelési ügyek, a beszerzési kísérletek, illetve a kémkedés gyanúja/vádja. A kétoldalú kapcsolatokban azonban ezek egyike sem volt jelentős horderejű. A hidegháborús környezetben szokásosnak mondható félhivatalos kifogásokon, illetve hivatalos tiltakozásokon túl (a legjelentősebb ilyen Mark Palmer 1984-es *non-paperje* volt) nem bírtak befolyással Budapest és Washington viszonyára.

Az Amerikai Egyesült Államok már a Carter adminisztráció idején felismerte a *détente* politikájának tarthatatlanságát, ám csak Ronald Reagan elnökségének idején történt végleges szakítás az előző évtizedben meghatározó gondolkodásmóddal és politikával. Reagan eltökéltsége, – mely sokszor saját környezetével is szembe fordította – hogy legyőzze a Szovjetuniót, s meggyőződése, hogy az USA képes erre, meghatározta az egész korszakot. Az elnök által 1983 tavaszán elmondott „gonosz birodalma beszéd” direkt üzenettel bírt a szovjetek felé, s gondolatiságában, túl Reagan saját egyéniségén, már az 1983 januárjában életbe lépett, titkos nemzetbiztonsági döntéshozatali direktívát, az NSDD 75-öt tükrözte. Az *Egyesült Államok kapcsolatai a Szovjetunióval* címet viselő direktíva, majd két éves előkészítés után, 1983. január 17-én lépett életbe. Ennek három legfőbb célkitűzése a szovjet expanzió megállítása, a Szovjetunióbeli gazdasági és politikai változások előmozdítása, az amerikai érdekek tárgyalásokon való érvényre juttatása volt. Az NSDD 75 *Funkcionális területen* című, „A” részében az 1. pont (*Katonai stratégia*) és a 2. pont (*Gazdaságpolitika*) egymásra épül. Ezek kifejtik, hogy az Egyesült Államoknak a hagyományos és a nukleáris fegyverzet modernizálásával, fejlesztésével erőfölénybe kell kerülni, elrettentve ezzel a szovjet felet bármely háborúskodástól. A direktíva ebben fontos szerepet szabott a fejlett technológiák export korlátozásának is. A dokumentum annak „B” – *Geopolitikai területen* alcímű – részében, a 3-4-5. pontokban foglalkozott a kommunista országokkal, illetve a kommunizmus terjedésével. Ebből térségünkre, Kelet-Európára vonatkozóan a *Szovjet Birodalommal* foglalkozó, 3. pont fogalmazott meg irányelveket. Ezen pont „a” része adott lehetőséget arra, hogy az Egyesült Államok külpolitikájának irányítói és végrehajtói a keleti blokk országai között azok külpolitikai, illetve belpolitikai liberalizációjának függvényében differenciáljanak. Az amerikai–magyar kapcsolatoknak ez szabott irányt és lehetőséget az 1988-89-ig tartó időszakban.

Az 1980-as évek második felében lezajlott négy – genfi, reykjavíki, washingtoni és moszkvai – Reagan – Gorbacsov csúcson közlött nem az 1986-os izlandi, hanem az 1987-es amerikai találkozó jelentette a valódi fordulópontot. Az amerikai űrpajzs, az SDI terve (melyet olykor az amerikai külügy prominensei is rosszállással említettek) végül annak a sarokpontnak bizonyult, melynek Reagan szánta: rákényszerítette Gorbacsovot, hogy engedményeket téve, immár *de facto* a gyengébb fél pozíciójából tárgyaljon. A washingtoni csúcson történt elsőször megállapodás nem egyszerűen fegyverzetkorlátozásról, hanem fegyverzetcsökkentésről.

A Szovjetunióban 1982 és 1985 között lezajlott, gyakori, kényszerű főtítkárváltások ugyan kiszámíthatatlanabbá tették a magyar külügy mozgásterét, ám érdemben nem befolyásolták a magyar–amerikai kapcsolatok alakulását. Kijelenthető, hogy a Brezsnyev-éra utáni időszak szovjet személycseréi a korábbiaknál szélesebb mozgásteret hagytak a magyar külpolitikának.

A keleti blokkon kívüli szocialista országokkal, így Kínával, illetve Jugoszláviával való összehasonlításban, az USA által biztosított kedvezmények tekintetében Magyarország nem tűnik ki. A keleti blokk más országaival összevetve azonban, politikai sikereit tekintve, Magyarország tényszerűen az első helyet foglalta el az 1980-as évek utolsó harmadában. Budapest már 1982-től – Wojciech Jaruzelski 1981. decemberi puccsa után – jobb pozíciókkal bírt Varsónál; Bukarest pedig Nicolae Ceaușescu egyre agresszívabb és ostobább bel- és külpolitikája miatt szorult egyértelműen hátrébb, 1986-87-et követően. Az Egyesült Államok Lengyelországtól éveken át megtagadta, Romániától pedig elvette mindazt, amit e korszakban Budapest megkapott – akár gazdasági, akár politikai téren.

Bár Kelet-Európa alapvetően nem tartozott az USA által kiemelten kezelt térségek közé, még a hidegháború idején sem, az 1980-as évek azonban változást hoztak ebben. Gorbacsov *peresztrojka*ja és *glasznosztja*, majd egyre inkább a szovjet szatellitek belső, politikai és gazdasági válsága felszínre hozta a keleti blokk rendszereinek hosszú ideje lappangó krízisét. Az 1988-ra már láthatóan társadalmi robbanással fenyegető, egyre szélesebb körben megjelenő elégedetlenség hatására a térség prioritása az amerikai külpolitikában az 5-6. helyről a 3-4. helyre került.

Az amerikai–magyar kapcsolatok javítása, és tudatos fejlesztése az amerikai magyar kisebbség döntő többségének elutasítása mellett zajlott. Mind a Carter, mind a Reagan adminisztrációk által tett gesztusok ellenkezést váltottak ki az Egyesült Államok magyar emigránsai körében; a Szent Korona visszaadásától Grósz Károly washingtoni fogadásával bezárólag. Magyar részről több és ismételt kapcsolatfelvétel történt az amerikai magyar kisebbség szervezeteivel, pontosabban azok képviselőivel; így az iratokban sokszor csak „Püski Sándor és köre”-ként megjelenő Itt-Ottal, Magyar Baráti Közösséggel és Bessenyei György Körrel, valamint az Amerikai Magyar Szövetséggel. Ezen próbálkozások, a ma megismerhető dokumentumok alapján, végül mind zsákutcának bizonyultak. A magyar külpolitika képtelen volt az amerikai magyar szervezeteket, illetve azok prominenseit saját céljainak megnyerni, vagy azokat érdekében befolyásolni. Nyílt, érdemi párbeszéd folytatására a mindkét oldalon megjelenő gyanakvás, ellenségesség és ideológiai szembenállás miatt nem volt lehetőség. A Magyar Népköztársaság hivatalos ideológiája alapvetően szembeállította azt az 1945-48 közötti, és az 1956-os emigráció tagjaival; illetve a korábbi időszakok magyar emigránsainak nagyobb részével.

A magyar állam és az amerikai, magyar származású, zsidó kisebbség kapcsolatai fentiekől merőben eltérően alakultak. Ennek két fő oka volt. Egyrészt a magyar külpolitika – a levéltári anyagok alapján egyértelműen – a zsidóságra, mint a nemzetközi pénzvilág irányítóira, illetve mint az amerikai politikai életben rendkívüli befolyással bíró személyekre gondolt. Másrészt, az amerikai zsidóság számára nem a kommunista hatalomátvétel, vagy az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentett sorsfordulót, hanem a holokauszt. Ebből fakadóan e kettős kapcsolatból hiányoztak azon ütközőpontok, melyek a magyar emigráció más rétegeivel való kapcsolatot terhelték; ráadásul a fasisztának bélyegzett időszak elítélése közös nevezőt is jelentett, még akkor is, ha Kádárék, a kommunista kánonnak megfelelően, sosem beszéltek holokausztról. Az amerikai zsidóságot illetve az emigráns magyar zsidóságot reprezentáló szervezetekkel, így az Amerikai Zsidó Bizottsággal vagy a Magyar Zsidók Világszövetségének Amerikai Tagozatával a magyar külpolitika képes volt egyfajta, kölcsönös elfogadáson alapuló, korrekt együttműködést kialakítani. Ezen *de facto* partneri viszony legkézzelfoghatóbb eredménye – a magyar fél minden más jellegű várakozása ellenére – végül a magyarországi zsidó temetők megkezdett felújítása és rendbetétele lett, melyhez fenti szervezetek hozzájárulásával alapvetően külföldről biztosítottak anyagi eszközöket.

Bár amerikai részről ismerték, s részben támogatták a magyar ellenzéki csoportokat, főként a liberális, illetve balliberális szerveződéseket, az USA nyíltan sosem lépett fel komoly erővel e csoportosulások mellett; 1989-et megelőzően semmiképpen. A KÜM TÜK anyagban – csak a legfontosabbakat említve itt – megjelenik a Demszky-ügy, a Tiszatáj-ügy, a lakiteleki találkozó, vagy éppen 1956 áldozatai/mártírjai végső nyughelyének kérdése, ám ezek sosem érintették érdemben a kétoldalú diplomácia fősodrát. Ugyanígy, a szerveződő ellenzéki csoportosulások sosem bírtak olyan mérvű nyílt (és fedett) washingtoni támogatással, mint a lengyel

Szolidaritás. Amerikai részről ugyan kifogást emeltek, és tiltakoztak az időről időre előforduló igazoltatások, házkutatások, letartóztatások, vagy egyéb szankciók – így például elbocsájtások – miatt, ám mindez nem okozott törést vagy megtorpanást az amerikai – magyar viszonyban.

A magyar–amerikai kapcsolatok történetében külön szálat és színfoltot jelent két amerikai filantróppal, így az Armand Hammerrel, valamint George Sorossal/Soros Györggyel való kapcsolat. Az Occidental Petrol minden üzleti lehetőséget megragadó alapítója, illetve a pénzügyi befektetések és a piaci spekuláció pápája, a Soros Alapítvány megálmodója ugyan másként, a Kádár-rendszer más időszakában, és eltérő okokból, de korrekt, jó viszonyt ápolt a Magyar Népköztársaság prominenseivel. A magyar politika részéről Hammer egyrészt mint a kommunista táboron belül a kezdetektől elfogadott üzletember, másrészt mint az amerikai politikai élet elitjével – így magával Reagannel is – fenntartott jó kapcsolatai miatt volt fontos. Soros György, akit eleinte meglehetősen gyanakvással fogadtak, ugyanekkor egyértelműen csak lehetséges befektetőként bírt jelentőséggel a magyar politika szemszögéből. Hammer retorikájában nyíltan propagálta a „magyar modellt”, míg Soros szerepe, a sors fintoraként, épp a rendszer végnapjaiban vált egyre hangsúlyosabbá.

IV. Publikációk

1. „A magyar modell”: *a nyolcvanas évek Magyarországa*, Heller Farkas Füzetek, 6. évf. 2008.
2. *Válság, recesszió, paradigma*, Polgári Szemle, 4. évf., 2008/5.
3. “The Hungarian model” – *Hungary in the Eighties in the Eye of Politicians and Experts in the Documents of the Hungarian Ministry for Foreign Affairs*, Heller Farkas Papers: *Is Hungary Really Different?*, 6.évf., 2009/1. 76–87. o.
4. *Válság, recesszió, paradigma*, Valóság 52.évf., 2009/6.
5. *Variációk egy témára – Aktuális gondolatok Randall E. Parker „Reflections on the Great Depression” című munkájáról*, Polgári Szemle, 5. évf., 2009/1.
6. “A magyar modell – A nyolcvanas évek magyar–amerikai kapcsolatainak fejlődése, külügyi dokumentumok alapján”, *Magyarország tényleg más? – Egy műhely vonzaskörzetében*, poszter. PPKE–JÁK jubileumi konferencia, 2009.
7. “Hosszú út Washingtonba: Grósz Károly 1988-as amerikai látogatása, és annak előzményei”, *Rajzolatok a magyar történelemről*, szerk. Antos Balázs – Tamás Ágnes, SZTE, 2010.
8. “Az NSDD 75 megszületésének körülményei és hatása az USA Kelet–Európa politikájára”, *Szemelvények ötszáz év magyar történelméből*, Antos Balázs – Tamás Ágnes, SZTE, 2011.
9. „A magyar modell”. *A nyolcvanas évek Magyarországa az amerikai külügyi politikusok és szakértők szemszögéből, a magyar külügyi dokumentumok alapján*, Khronosz 2., 2012.
10. *Sodrásban – a Magyar Népköztársaság és az Amerikai Egyesült Államok viszonya a hidegháború lezárásának előestéjén, 1988-ban*, Valóság, 55.évf., 2012/5.